

डोम जाति को समाजिक सांस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्था

धनुषा जिल्ला को जनकपुर नगरपालिकाको
एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकि तथा समाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत स्नातकोत्तर
तह समाजशास्त्र उपाधिको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको
लागि प्रस्तुत गरिएको शोधपत्र

शोधकर्ता :

ओम प्रकाश मल्लिक

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग

रोल नं.: २८२९६८

त्रि.वि. दर्ता नं.: ६-३-२८-१३-२००५

कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

२०६७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
किर्तीपुर, काठमाडौं
नेपाल

सिफारीस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तीको आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि ओम प्रकाश मल्लिकद्वारा “डोम जातिको सामाजिक साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्था” विषयमा तयार पारिएको शोधपत्र मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको कामप्रति सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारीस गर्दछु ।

.....
प्राध्यापक प्रभाकर लाल दास

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तीपुर, काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
किर्तीपुर, काठमाडौं
नेपाल

स्वीकृतीपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तीको लागि ओम प्रकाश मल्लिकद्वारा तयार पारी प्रस्तुत गरेको **“डोम जातिको सामाजिक साास्कृतिक तथा आर्थिक अवस्था”** विषयक शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको (स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तीका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

.....

विभागीय प्रमुख

प्राध्यापके डा. ओम गुरुड

वाह्य परिक्षक

.....

प्रेम चलाउने

.....

आन्तरिक परिक्षक

प्राध्यापक प्रभाकर लाल दास

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रम अनुसार समाजशास्त्र/मानवशास्त्र स्नातकोत्तर तहको दोस्रो वर्षमा अनिवार्य रूपले गरिनु पर्ने शोध अध्ययनको नतिजा प्रस्तुत शोधपत्र हो । यस शोधपत्र तयार गर्ने काममा मैले धनुषा जिल्लाको जनकपुर नगरपालिकाको वडा नं. १,६,७,१२,१५ एवं १६ मा बसोबास गर्ने पिछडिएको अवस्थामा रहेका डोमजातिलाई छनौट गरी उनीहरूको सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थालाई एक समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणले अध्ययन गरी यथासम्भव प्रकाश पार्ने प्रयास गरेको छु ।

आफ्नो व्यस्त समयको कुनै ख्यालै नगरी अध्ययनमा अमूल्य समय दिई आवश्यक पर्ने राय, सल्लाह, निर्देशन एवं आवश्यक सुझाव दिनु भै शोध पत्रलाई पूर्णता दिनु हुने श्रद्धेय गुरु प्रा. श्री प्रभाकरलाल दासज्यू साथै मलाई यस विषयमा शोध गर्न अनुमति दिनु हुने विभागीय प्रमुख डा. श्री ओम गुरुड प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु साथै मलाई यस शोधकार्य छिटो सिध्याउनु पर्छ भनी सल्लाह लिनु हुने यस विभाग अन्तर्गतका सम्पूर्ण गुरु, गुरुआमाप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

यो शोधपत्र मेरो लामो समयको अध्ययन छलफल, चिन्तन, दौडधुप गरेर संकलन तथा लेखनको प्रतिफल हो । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा प्रत्यक्षपरोक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने जनकपुर नगरपालिकाका पदाधिकारीहरू यिनीहरूका साथै त्यँहा बसोबास गर्ने डोम जातिको दाजु भाई तथा दिदीबहिनीहरू प्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

अन्तमा यो शोधपत्र सफा र शुद्ध रूपमा कम्प्युटर टाइप सेटिङ गर्ने एकेडेमिक कम्प्युटरका मित्र श्री कृष्ण कार्की तथा बहिनी रिता विष्टलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

ओम प्रकाश मल्लिक
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
किर्तीपुर काठमाडौं २०६७

विषयसूची

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञततज्ञापन पत्र

जनकपुर नगरपालिका कार्यालयको विषय तथ्याङ्क उपलब्ध गराएको पत्र

तालिकाहरूको सूची

तस्वीरहरूको सूची

अध्याय - एक

पेज नं.

परिचय

१-२६

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी

१

१.२ अध्ययनको समस्या

७

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

८

१.४ अध्ययनको अवधारणा रुपरेखा

९

१.५ अध्ययनको महत्व

११

१.६ अध्ययनको सिमा

१२

१.७ अध्ययनको संगठन

१२

अध्याय दुई

पूर्व साहित्यको अध्ययन

२७-४०

२.१ विभिन्न जातजाति सम्बन्धि अध्ययन

२७

२.२ शूद्र वर्णको उत्पत्ति सम्बन्धि अध्ययन

२८

२.३ दलित जातिको बारेमा गरेको शोध अध्ययन अनुसन्धान

३१

२.४ दलितमाथि गरिएको पहिलो अध्ययन

३२

२.५ डोम जातिका बारेमा गरिएका अध्ययन अनुसन्धान

३५

अध्याय -तीन

अनुसन्धान विधि	४१-४३
३.१ अनुसन्धान ढाँचा	४१
३.२ अध्ययन क्षेत्रको छनौट र औचित्य	४१
३.३ समग्र जनसंख्या र नमुना विधि	४१
३.४ तथ्यांकका प्रकार र स्रोत	४२
३.४.१ प्राथमिक स्रोत	४२
३.४.२ द्वितीय स्रोत	४२
३.५ तथ्यांक संकलन तरिकाहरू	४२
३.५.१ अन्तर्वार्ता	४२
३.५.२ अवलोकन	४३
३.५.३ मुख्य व्यक्तिहरूसंग अन्तर्वार्ता	४३
३.६ तथ्यांक विश्लेषण	४३

अध्याय - चार

अध्ययन क्षेत्रको संक्षिप्त परिचय	४४-६०
४.१ जनकपुर अञ्चलको परिचय	४४
४.२ जनकपुर धामको पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू	५६
४.३ अध्ययन क्षेत्रको परिचय	५९

अध्याय - पाँच

डोम जातिको सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था	६१-७२
५.१ सामाजिक अवस्था	६१
५.१.१ परिवारको किसिम	६१
५.१.२ पारिवारिक संख्या	६२
५.१.३ शैक्षिक अवस्था	६३
५.१.४ वैवाहिक स्थिति	६५
५.१.५ स्वास्थ्यको अवस्था	६६
५.१.६ चर्पीको अवस्था	६७

५.१.७ सामाजिक संगठन र तिनको कार्य	६८
५.१.८ अन्य जातिसँगको अन्तरसम्बन्ध	६८
५.१.९ महिलाको अवस्था	६८
५.१.१० बसोबास	६९
५.१.११ सामाजिक चेतना र राजनैतिक चेतना	७०
५.१.१२ परिवार नियोजनको अवस्था	७१

अध्याय-६ ७३-८१

६.१ साँस्कृतिक अवस्था	७३
६.२ जन्म संस्कार	७३
६.३ विवाह संस्कार	७४
६.४ चोरी विवाह	७५
६.५ मागी विवाह	७५
६.६ मृत्यु संस्कार (अन्त्येष्टी)	७६
६.७ रहनसहन	७६
६.८ खानपान	७७
६.९ भेषभुषा	७७
६.१० नातेदारी	७८
६.११ चाडपर्व	७८
६.१२ डोम जातिको आफ्नो देवी देवता र चाडपर्व	७९
६.१३ डोम कछ	८०
६.१४ भाषा	८०
६.१५ धर्म	८१

अध्याय -सात

आर्थिक अवस्था	८२-८८
७.१ आर्थिक दृष्टिकोणले सक्रिय र निष्क्रिय जनसंख्या	८३
७.२ भूस्वामित्व	८४
७.३ पेशा	८४

७.४	पशुपालन	८५
७.५	डोम जातिको विगत र वर्तमानको अवस्था	८६
७.६	डोम जातिको विगत र वर्तमानको अवस्था	८७

अध्याय - आठ

सारांश, निष्क्रिय र सुभावा

८.१	सारांश	८९
८.२	निष्कर्ष	९०
८.३	सुभावा	९१

उत्तरदाताको नामावली

सन्दर्भ सामाग्री

प्रश्नावलीहरू

तालिका सूची

	पेज नं.
तालिका नं.१ दलितहरूको कुल जनसंख्या	६
तालिका नं.२ भैगोलिक आधारमा दलित जातिको नाम, उपनाम	१७
तालिका नं.३ मधेशी मुलुकका जातिहरू र जनसंख्या	२३
तालिका नं.४ परिवारको किसिम	६२
तालिका नं.५ परिवारमा संख्या	६३
तालिका नं.६ शैक्षिक स्थितिको आधारमा जनसंख्या विवरण	६४
तालिका नं.७ उत्तरदाताको विवाहको प्रकारको विवरण	६५
तालिका नं.८ वैवाहिक स्थितिको आधारमा जनसंख्या विवरण	६६
तालिका नं.९ चर्पीको विवरण	६७
तालिका नं.१० परिवार नियोजनको अवस्था	७१
तालिका नं.११ डोम जातिको आर्थिक दृष्कोणले सक्रिय र निष्क्रिय जनसंख्याको विवरण	८३
तालिका नं.१२ पेशागत आधारमा उत्तरदाताको विवरण	८५
तालिका नं.१३ सरसफाईबाट वार्षिक आम्दानी	८५
तालिका नं.१४ वार्षिक आम्दानी	८६
तालिका नं.१५ सरसफाई सम्बन्धित पेशामा डोम महिलाको संलग्नता	८८

तस्विर सूची

अधिकांश सुङ्गुर बस्ने खोर

खोरमा पालिएका सुङ्गुरहरू

डालो, ढकिया, बनाउदै एउटा डोमिन

समूहमा डोम, डोमिन एवं त्यसको छोराछोरी

बाँसबाट पंखा एवं डलिया बनाउदै एउटा डोम

सोएँवरमा बसेको दुल्हा एवं दुल्ही

नक्सा

१. धनुषा जिल्लाको नक्सा
२. जनकपुर नगरपालिकाको नक्सा